

УДК 784.4.(398.8)

О. М. Скопцова

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТИЛІВ НАРОДНОГО ГУРТОВОГО СПІВУ УКРАЇНИ

З погляду локальної традиції побутування у статті досліджено історичні особливості формування стилів народного гуртового співу України. Особлива манера звукоутворення та види багатоголосся пов'язані зі специфікою культури прадавніх етномовних груп: північної, південно-західної та південно-східної. Розглянуто, досліджено й узагальнено диференційні історико-теоретичні аспекти, осмислено поняття народного гурту, гуртового співу, співочої традиції давніх племен тощо. Аналізуючи побут і уклад життя українських спільнот різних регіонів на основі принципу мовного діалекту, автор порівнює попередні класифікації учених щодо співочих традицій України. Науковий аналіз матеріалів фольклорних експедицій дозволив визначити специфічні та типологічні ознаки народного гуртового співу: імпровізаційність виконання тісно пов'язана з локальною історією спільнот; різноманітні види та форми гуртового розспіву є приналежністю до прадавніх етнічних груп; наявність місцевих варіантів розспіву багатоголосної пісні знаходиться у зв'язку з мовно-співочим діалектом

Ключові слова: історичні особливості, національна традиція, український фольклор, автентичний гуртовий спів, локально-територіальна традиція, співочі гурти, типологічні ознаки, манера співу.

Проблема історичних традицій гуртового співу в Україні вперше привернула увагу вітчизняних істориків музики, етнографів, фольклористів на межі XIX–XX століть. Особливо показовими є праці фундаторів української фольклористики – К. Квітки [4], Ф. Колесси [6], С. Людкевича [7], Ю. Роздольського. Так, порівнюючи співочі традиції різних місцевостей України (галицько-волинського та придніпровського регіонів), Ф. Колесса зокрема відзначає наявність спільних ознак у західному та східному «музичних діалектах», на основі яких формується національний пісенно-виконавський стиль: «Усі українські музичні діалекти зливаються в один пісенний стиль і виявляють спільні основи в давніх верствах пісень, особливо в обрядових мелодіях, розходяться між собою головно в новіших верствах» [6, с. 643].

У працях авторитетних історичних дослідників традицій гуртового співу – В. Верховинця [1], М. Грінченка [2], Ф. Колесси [6], А. Іваницького [3], гуртовий

спів України аналізується з погляду його функціонування у специфічному локально-побутовому середовищі.

Незважаючи на значну кількість праць щодо означеної проблеми, сьогодні недостатньо таких, де систематизовано погляди науковців на історичні особливості формування стилів народного гуртового співу України, тому автор статті прагне дослідити та узагальнити його історико-теоретичні аспекти, осмислити поняття співочого гурту, гуртового співу, співочої традиції в контексті порівняння співочих традицій різних регіонів України.

Наукова думка на основі принципу мовного діалектизму виділяє основні етномовні групи: північну, південно-західну та південно-східну [3]. Остання виникла внаслідок міграції населення та інтерференції південно-східних і південно-західних діалектів і синтезувала середньонаддніпряньський, степовий і слобідський говори. До північної групи належать території поселення *поляня* (сучасні Київська, Черкаська, Полтавська області), *сіверян* (південь Чернігівської, частина Сумської та Полтавської областей), *древлян* (Житомирщина). Їхня діалектна мова поділяється на східно-поліську (до Дніпра), середньо-поліську (між Дніпром та Горинню), західно-поліську (між Горинню та Бугом) [6]. До південно-західної діалектної групи належать хорвати (Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська області). На заході від древлян розташовувалися поселення бужан-волинян (сучасна Чернігівська область). Ця група мала, з одного боку, карпатські говірки (лемківські, бойківські, гуцульські, закарпатські), з іншого, – південно-волинські, покутсько-буковинські, подільські, надністрянські говірки. Заслуговує на увагу спостереження Ф. Колесси, який зазначав: «Українські народні пісні, відповідно до території, із якої походять, виказують доволі значні відміни», що зумовлює «...окремі музичні діалекти, що здебільшого покриваються діалектами мови» [6, с. 643].

Є й різні визначення самого поняття «гурт». У дослідженнях Ф. Колесси, *гуртовий спів* вивчається з погляду його функціонування у специфічному локально-побутовому середовищі [6]. *Гурт*, на думку соціологів, є своєрідним колективом, члени якого об'єднуються на основі певних чинників: суспільних, соціальних, економічних, мовно-культурних, етнопсихологічних тощо. У цьому сенсі, гурт як історично рання спільність, передувала етносу [7, с. 22-23].

Гурт представляє собою родову категорію, видовим відгалуженням якої є *співочий гурт* – об'єднання індивідів на основі спільної для всіх потреби в духовній, культурній комунікації. Традиційно співочий гурт складається з восьми-десяти осіб, що є оптимальним для досягнення звукового балансу співацьких голосів [7, с. 22-23]. У гуртовому співі важливу функцію виконує заспівувач, який «заводить» (починає) пісню, задає необхідний емоційний тонус, темп і характер.

Найстрокатішим із погляду пісенної стилістики є традиція гуртового співу Північного Причорномор'я. Серед пісенно-виконавських особливостей цього регіону можна відокремити: степову як провідну, західноукраїнську, що об'єднує подільську, бойківську та поліську, східнобілоруську й слобожанську.

Гуртовий спів на Буковині є стилістично неоднорідним завдяки побутуванню різних мовних діалектів: *покутського* (Кіцманський, Глибоцький, Сторожницький райони), *гуцульського* (Путивльський, Вижицький райони), *бессарабського* (Хотинський, Сокирянський, Новоселицький райони). Традиційним пісенним жанром є «співанка» (її локальна назва – «гуцулка»), що поділяється на

танцювальну (динамічну) і кантиленну (повільну). Часто спів супроводжується танцем, у якому міміка, жести, рухи становлять органічну цілісність.

Самобутній характер лемківського співу виявляється в комплексі ознак: наближеності до гуцульських коломийок і поліських краков'яків, органічному поєднанні ознак, притаманних низинному та верховинському західному співам, унісонній манері виконання, речитативності наспівів, динамічній темпоритмічній структурі мелодії, переважанню мажорних ладів. Використання під час співу вигуків («ге», «гей», «ой», «та») надає пісням оригінального ритморуху та посилює їхній емоційний тонус.

Характерною особливістю виконання є говірка *лемків* – ознака архаїчності діалекту, і зокрема постійне вживання слова «лем» (літературний варіант – *лише*), як, наприклад, у пісні: «Мама ся не бою, і от тебе стою, лем ся преокрутні, лем ся преокрутні, злих язиків бою».

Значний вплив на формування лемківського пісенного фольклору та пісенної традиції мав музичний фольклор сусідніх етносів – польського, словацького й угорського. Свідченням цього є використання мазуркової польської ритмічної організації, синкопованого ритму, притаманного угорській народній музиці, поширення жанру баладної пісні, характерної для моравського та словацького фольклору. Наведене спостереження підтверджується думкою С. Людкевича: «...словацько-мадярський фольклор аж надто виразний у ритмомелодичних прикметах лемківських пісень» [7, с. 815]. З іншого боку, під впливом лемківської пісенно-історичної традиції, у південній Польщі набувають популярності українські весільні ладкання. Таким чином, Лемківщина, за влучним виразом Ф. Колесси, була «посередницею між східними і західними слов'янами в їх культурному обміні» [6, с. 643].

Гуртовий спів Галичини та північного Прикарпаття відзначається співіснуванням чоловічих і жіночих співочих гуртів. У співі переважають унісонність, гомофонно-гармонічна фактура наспівів із елементами підголосковості, використання змінного метру, синкопованого ритму наприкінці фраз. Пісенна традиція цього регіону характеризується своєрідною виконавською манерою, зумовленою специфічним мовним діалектом, використанням грудного та головного реєстрів жіночих голосів, мікстів, стриманої динаміки. Жіночим голосам притаманні висока теситура, легкі, світлі тембри.

Основу репертуару *поліських* співочих гуртів складає пісенно-обрядовий фольклор, виконавська інтерпретація якого відзначається локальною своєрідністю, як, наприклад, використання «гуканок» у весільних піснях. Характерними ознаками поліського співу є поліфонічність, застосування прийому фермато на ладово стійких звуках каденцій тощо. Так, Ф. Колесса зазначав: «Лише на Поліссі зустрів я закінчення пісень такою довжиною ферматою, що виповнює три до п'яти цілих нот; це виглядає так, ніби співець залюбки вслухається у звук власного голосу серед поліської пуші, бажаючи її все ж таки чимось оживити. Ці рівні лінії довжених фермат якось дивно гармонізують із однаковістю поліського краєвиду» [5].

Однією з характерних ознак поліського співу є *конкатенація* (*catena* – ланцюг) – поєднання строф у єдиний безперервний ланцюг, що порушує симетричність форми постійними повтореннями. Результатом використання конкатенації є багатоваріантність мелодичного розвитку [7, с. 815]. Виконавська

манера характеризується переважанням грудних тембрів, низькими голосами, спокійним темпоритмом, багатством мелодичної орнаментики.

На формування своєрідного поліського гуртового співу суттєво вплинули певні фонетичні та орфоепічні норми, й зокрема вокалізація приголосних у співі. Пояснення зустрічаємо у праці Ф. Колесси: «...у деяких словах приголосна відривається від голосної, до якої належить, і вимовляється у сполученні з невиразними *и, і, е, і* виступає як самостійний склад з окремим тоном мелодії» [6, с. 643]. Для літературної вимови характерні дифтонги – злиття двох звуків в одному (*іе, уі, уи*), як наприклад, у слові «діед».

Аналіз східно-поліського діалекту засвідчує такі специфічні ознаки: вимова ненаголошеної голосної «о» як «а» (як наприклад, «вада»); тверда вимова приголосного «р» (як, наприклад, «вечеря», «бурак»).

Значним стильовим розмаїттям характеризуються ліричні родинно-побутові та любовні пісні. Найчисленнішу групу цих фольклорних творів складають записи строфічних пісень із розпірною мелодикою, що мають однорядкову строфу, остання фраза якої повторюється і служить зачином до наступної (прийом конкатенації).

Територія Поділля охоплює міжріччя південного Бугу та Дністра, на заході – Тернопільську область, на сході – Вінницьку та Житомирську області. Пісенна традиція цього регіону відзначається жанровою розманітністю: полька, мазурка, веснянка (локальна назва – «гаївка», «гагілка»), весільна пісня (локальна назва – «віват»). Показовим для Поділля є гуртовий багатоголосний спів із виводом, в якому більшість співаків виконує головну мелодію в унісон. На Тернопільщині гуртовий спів із «прикритим» звукоутворенням має ознаки кантового розспіву з переважанням терцевого двоголосся, що може трансформуватися в унісон або розгалужуватися в інтервал квінти (сексти, октави) [8, с. 22-23].

У гуртовому співі, що побутує на Київщині, Полтавщині, Черкащині, виразно простежуються дві співочі традиції: підголосково-поліфонічне багатоголосся та кантовий розспів. Дослідницький інтерес викликає полтавський спів, характерними ознаками якого є: розвинена багатоголосна фактура, яскравість тембрального звучання жіночих голосів, використання грудного резонування, специфічних «горлових» підголосків, підвищення абсолютної висоти звучання, що є важливим засобом посилення емоційного тону виконання пісні.

Таким чином, гуртовий спів є визначальною ознакою української традиційної пісенної культури. Автентичний гуртовий спів відбиває потребу українців у духовній, культурній комунікації, у колективному співпереживанні на основі музичного мистецтва і є важливою етнопсихологічною характеристикою українського етносу. Гуртовий спів має низку типологічних ознак: колективний характер виконавства, певний склад виконавців, наявність лідера, заспівувача, виводника з їх функціональним розмежуванням, імпровізаційний характер виконання, тісний зв'язок із локальною пісенною лексикою, фонетичними особливостями локальних мовних діалектів тощо.

На ґрунті локально різноманітних етнорегіональних виконавських традицій сформувалися відповідні виконавські стилі. Виконавська традиція південно-західного ареалу культивує «камерний» спів, м'яку, «теплу» манеру виконання.

Дослідження хорового співу західноукраїнського регіону дає підстави стверджувати, що він сформувався під впливом міської культури, естетики

романсової традиції з притаманною гомофонно-гармонічною хоровою фактурою (голосоведення підпорядковується гармонічній вертикалі та тісному розташуванню голосів). У хоровому виконанні переважають середня і висока теситура жіночих голосів (тембри альтів), характерне використання діалектів, своєрідна фонетична забарвленість співу.

Південно-східна виконавська традиція поєднує два типи: перший – поширений на території степової та лісостепової України і характеризується підголосково-поліфонічною хоровою фактурою, автентичною манерою виконання; другий – сформувався на територіях Київської, Полтавської та Черкаської областей, йому властивий кантовий розспів українських народних пісень.

Отже, узагальнимо основні типи народного багатоголосся, що сформувалися завдяки історичним локальним регіонам народній пісенній культурі, що бере свій початок від прадавніх племен на території України: 1) унісонно-гетерофонне багатоголосся; 2) підголоскова поліфонія; 3) гомофонно-гармонічне багатоголосся; 4) мішаний тип багатоголосся.

Таким чином, народне багатоголосся є складником української пісенно-виконавської традиції, характерним виявом її національної своєрідності. Багатоголосна природа української пісенності тісно пов'язана з традиціями народного гуртового співу в його багатоманітних локальних виявах, що мали безпосередній вплив на формування та побутування різних типів народного багатоголосся (октавного двоголосся, стрічкового, терцевих паралелізмів, бурдонного стилю, гомофонії, підголоскової поліфонії, триголосся в традиції канту тощо). Аналіз багатоголосних пісень дозволяє визначити загальні стильові ознаки, зокрема: імпровізаційну основу розспіву, варіантний розвиток мелодії, підпорядкування вертикалі горизонтальному руху мелодії, утворення неповних акордів, паралелізму інтервалів, акордів, особливе співвідношення консонансів і дисонансів, нетипове розв'язання дисонансних співзвуч, специфіку голосоведення, важливу роль грудного та фальцетного підголосків, мелодичну виразність басового голосу, переважання двоголосної та триголосної фактури тощо, що найяскравіше виявляються у поліфонічних піснях. У контексті гуртового співу відбувається становлення форм народного багатоголосся. А сама виконавська традиція сформувалася на основі симбіозу етнічної інтонаційної моделі та специфічних особливостей фольклору.

Список використаних джерел

1. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю / В. М. Верховинець. – 5-е вид., доп. – К. : Муз. Україна, 1990. – 151 с.
2. Грінченко М. О. Українська народна інструментальна музика / М. О. Грінченко // Вибране / упоряд. і ред. М. Гордійчук ; АН УРСР; Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – К. : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літ. УРСР, 1959. – С. 55–103.
3. Іваницький А. І. Українська народна музична творчість : навч. посіб. / під ред. М. М. Поплавського ; М-во культури і мистецтв України ; КНУКіМ. – 2-е вид., допрац. – К. : Муз. Україна, 1999. – 222 с.
4. Квитка К. В. Избранные труды : в 2 т. / сост. и коммент. В. Л. Гошовського. – М. : Советский композитор, 1971-1973. – Т. 1. – 1971. – 383 с.

5. Колесса Ф. М. Балада про дочку-пташечку в слов'янській народній поезії / Ф. М. Колесса // *Lud siowianski*. – Краків, 1934. – Т. III. – Зош. 2. – С.В. 147. – В. 185 ; Т. IV. – Зош. 1. – С.В. 1. – В. 26.
6. Колесса Ф. М. Українська усна словесність / Ф. М. Колесса // Канадський Ін-т Українських студій, Альбертський Ун-т. – Едмонтон, 1983. – 643 с.
7. Людкевич С. П. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т. 2 / упоряд., ред., перекл. і прим. З. Штундер. – Львів : Вид-во М. Коць, 2000. – 815 с.
8. Торонський О. Русини-лемки. – Львів, 2000. – С. 22–23.

O. M. Skoptsova

HISTORICAL PECULARITIES OF THE STYLE FORMATION FOR NATIONAL COLLECTIVE SINGING IN UKRAINE

In the article the historical features of the formation of styles of folk choir singing in Ukraine have been investigated from the point of view of local tradition. The special manner of sound formation and the types of polyphony are connected with the specific features of the culture of the ancient ethno-speaking groups: the northern, south-western and southeastern. Different historical and theoretical aspects are considered, and the concepts of folk group, singing traditions of the ancient tribes and others were determined. Analyzing the life and way of life of Ukrainian communities of different regions on the basis of the principle of linguistic dialect, the author compares previous classifications of scientists with respect to the singing traditions of Ukraine. Scientific analysis of materials of folklore expeditions allowed to determine the specific and typological features of folk group singing: improvising performance is closely connected with the local history of the communities; various kinds and forms of group chants are a part of the ancient ethnic groups; the occurrence of local variations of the chant of a polyphonic song is due to the linguistic singing dialect.

Ethno regional specifics of the group singing is due to the peculiarities of the natural environment, economic structure, family and household traditions, cultural influences and the like. They affected the prevalence of certain varieties of vocal groups (male, boys, female, girls, mixed), on the formation of local performance styles the thematic diversity of the repertoire of groups, in close connection with the manner of performing the language dialects (dialects), speech intonation, song vocabulary, on the peculiarities of sound production (strong, soft or quiet sound), acoustic qualities and tone color of voices, on the varieties of group chant, etc. The basis of folk choir singing is the conclusion that determines the features of the performing interpretations of folk songs and determines the emotional tone, the pace and character of implementation. The use of a specific output type (soprano, Alto, bass, tenor) directly depends on the type, composition, singing groups, folk songs.

The formation of singing and performing traditions is the result of the development of folk music that has ethnic and regional and local manifestations. Group singing is a phenomenon of the Ukrainian folk culture, which reflects the need of Ukrainians in cultural communication, collective empathy on the basis of musical art. On the other hand, group singing is an important ethno psychological characteristic of the Ukrainian people. The peculiarity of the folk traditions lay foundations for the forms of professional choral music.

Keywords: *historical features, national tradition, Ukrainian folklore, authentic group singing, local-territorial traditions, singing groups, typological signs, manner of singing.*

Надійшла до редакції 13 квітня 2017 року